

Araştırma Makalesi¹**Makale Geliş Tarihi:** Haziran 2018**Makale Kabul Tarihi:** Aralık 2018**XIX. YÜZYILDA ÇEMİŞGEZEK MERKEZ VE KÖYLERİNİN GAYRİMÜSLİM NÜFUSU**Uysal DIVRAK²**ÖZ**

Osmanlı Devleti'nin nüfusu, XVI. yüzyıldan itibaren tahmini olarak tahrir defterlerinden öğrenilmektedir. XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde birçok yeniliklerin farklılıkların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişikliklerden başlıcası de ülke genelinde ki nüfus sayımlarıdır. Modern tarzda ilk nüfus sayımı II. Mahmud dönemindedir. Bu sayımlar yapılırken de özellikle askere alımlar için Müslümanların, vergi gelirleri içinde Gayrimüslimlerin kayıtlarının tutulduğu görülmektedir. Bu nüfus sayımları mahalli bölgeler için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlar sancak, kaza ve köy gibi yerleşim yerlerinin sosyal ve demografik yapısını ortaya koyan kayıtlardır. Araştırılan nüfus defteri 1835 tarihinde kayıt edilen Çemişgezek nüfus yoklama sonuçlarını ihtiva etmektedir. XIX. yüzyılda Çemişgezek günümüzde olduğundan daha geniş bir nüfusa ve yüzölçümüne sahipti. Çemişgezek'te bulunan Gayrimüslimler hakkında yapılan bu çalışmada, onların nüfusu, iş kollarının ve yaş aralıklarının ortaya konulması amaçlandı. Onların Müslümanlar ile birlikte yaşadıkları görüldü. Çemişgezek ve çevresinde farklı din ve etnik yapılardan insanların ortak yaşama kültürüne sahip oldukları ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Çemişgezek'te yaşayan Gayrimüslim nüfusunun Müslümanlara oranının ne kadar olduğu da bir diğer soru olarak aydınlatılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Çemişgezek, Gayrimüslim, Nüfus, Nüfus Sayımı.

¹ ✓ Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, uysaldivrak@gmail.com.

NON-MUSLIM POPULATION IN THE CENTER AND THE VILLAGES OF CEMISGEZEK THE XIXth CENTURY

ABSTRACT

The population of Ottoman Empire is approximately learned from the cadastral record books from the XVIth century. The XIXth century is a period during which there have been many innovations and changes. The most important of these changes is the nationwide census. In a modern sense, the first census has been made during the reign of II.nd Mahmut. While making these census, it is seen that especially the records of Muslim for enlistment and non-muslims for tax revenues are kept. These censuses provide important information in local sense. These are the records that reveal the social and demographic structures of settlements like sanjak, district, village. The cadastral record book which is the basis to the research contains the results of Cemisgezek census made in 1835. In the XIX.th century, Cemisgezek has had a larger population and surface area than it is today. In this research on non-muslims in Cemisgezek, it is aimed to reveal their population, business lines and age ranges. It is seen that they have lived with muslims. In this study, it is tried to reveal that people from different religions and ethnicities in Cemisgezek have a culture of common living. The ratio of Muslim population to Non-muslim population is handled as another issue.

Keywords: Çemişgezek, Non-muslim, Population, Census.

GİRİŞ

Çemişgezek³ günümüzde Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Tunceli Şehri'ne bağlı ilçedir. Tunceli şehir merkezinin güneybatısında bulunan Çemişgezek, doğuda Pertek ve Hozat, kuzeyde Ovacık ve Erzincan, batıda Elazığ ve Erzincan, güneyde Keban Baraj Gölü ile komşudur.⁴

Çemişgezek'in tarihi milattan önceki zamanlara kadar gitmektedir. Çemişgezek ve çevresinde birçok kavmin yaşadığı bilinmektedir. Yaşayan kavimlerin de komşu kavimlerle

³ “Çemişgezek ismi, bölgenin eski krallarından Cemşid döneminde imar edilmesinden dolayı ilk olarak ‘Cemşid-i bad’ adı verilmiş ve zaman ilerledikçe kelime değişikliğe uğrayarak Çemişgezek şeklini almıştır. Çemişgezek doğuda Hozat ve Çarsacak, kuzeyde Ovacık ve Eğin, batıda Fırat ve güneyde Murat Nehri ile sınırları çizilmektedir. Kazanın merkezi sancak merkezine 8, merkez vilayete 12 saat uzaklıktadır. Bağlı olduğu köyler ile beraber çevresi 50 saatlik mesafeyi içine alır. Rivayetlere göre Çemişgezek kasabası 20000 haneye sahip olmakla birlikte, Selçuklulara tabi Melikşah ve ailesinin 300 seneden fazla yönetim merkezi olmuş iken zaman geçtikçe harap olmaya başlayarak bugün bulunduğu vaziyete düşmüştür. Pir Muhammed ve Şeyh Hasan Beyler H.919 (M.1513-1514) tarihlerinde Çemişgezek, Kemah, Mazgirt, Pertek ve havalisinde hüküm süren beylerdendir. Sultan I.Selim'in Çaldıran Savaşı için harekete geçtikleri zaman, Şeyh Hasan Bey'in en büyük oğlu Pir Muhammed Bey Erzincan'a giderek padişah huzuruna çıkıp kalenin anahtarlarını teslim etmiştir. Padişaha'a bağlı olduğunu göstermiştir. Padişah tarafından iltifat edilerek mülk olarak kendisine Çemişgezek, kardeşi Sungur Bey'e Pertek ve Keyhüsrev Bey'e Sağman sancakları verilmiştir. *Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1325 (1907-1908)*, Def'a 1, Vilayet Matbası, s.247-248, *Salname-i 1312*, s.228.

⁴2012 *Tunceli İl Yıllığı*, Tunceli Valiliği, Anıt Matbaa, Ankara 2012, s.123.

belli aralıklarla savaştıkları ve bundan dolayı da Çemişgezek'in sürekli olarak farklı kavimlerin idaresinde olduğu görülmektedir. Çemişgezek çevresinde ilk yerleşim kalıntıları M.Ö. 4000'lere gitmektedir.⁵ Neolitik dönem kalıntıları Çemişgezek'e bağlı Pulur Höyüğünde bulunmaktadır. Hititler döneminde, Çemişgezek, Harput ve Palu'nun da içinde olduğu bölgeye İşuva denilmektedir. Bölgede Muşki, Urartu, Med, Makedonya, Kapadokya Krallığı, Roma, Partlar ve Helenistik Bizans gibi devletlerin egemenlik sürdüğü kayıtlardan çıkarılmaktadır.⁶ Anadolu'ya Türklerin girmelerinden sonra Selçuklulara bağlı beyler tarafından yönetilmekte idi. Mengüceklilerin, Artukluların ve en sonunda da Osmanlıların idaresine geçtiği de bilinmektedir.⁷

Çemişgezek 1518 tarihinde *liva* haline dönüştürülerek Diyarbakır'a bağlandı. 1565-1566 yıllarında *Osmanlı Sancağı* şekline geldi.⁸ 1858 tarihinde "kazaya" dönüştürülerek Harput'a dâhil edildi. 1880 tarihinde Çemişgezek'in, Keban'a bağlı bir *nahiye* olduğu görülür. 1881'de Dersim Vilayeti kurulduğu zaman, Çemişgezek *kaza* olarak vilayet merkezi Hozat'a bağlanır ve Batı Dersim sınırları içerisinde bulunur.⁹ 1925'te ise Dersim Vilayetinin kaldırılmasıyla Çemişgezek Elazığ'a tabi olmaktadır. 25 Aralık 1935 yılında 2885 Sayılı kanun ile kurulan Tunceli Vilayeti'ne dâhil olmuştur. Fakat Tunceli İl özel kanununa göre 01.01.1947 yılına kadar geçici merkezinin bulunduğu Elazığ'dan yönetildi.¹⁰

"Gayrimüslim" tabiri, genel olarak Müslümanlar dışındaki tüm grupları ifade etmektedir. İslâmi literatürde Gayrimüslimler "*ehl-i kitâp olanlar ve olmayanlar*" şeklinde tasnif edilirler.¹¹ İslam Hukuku tüm insanları önce Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak iki ana gruba bölmüştür. Müslümanlar da çeşitli parçalara bölünmüş olmasına rağmen tek parça olarak kabul edilmiştir. Gayrimüslimler kendi içinde Müşrikler ve Ehl-i kitaplar şeklinde tekrar gruplandırılmıştır. İslam, Müşriklere Müslüman olma dışında her hangi bir seçenek sunmamıştır. Ehl-i Kitaplara çeşitli hükümlere riayet etmek şartıyla herhangi bir İslam toprağında kendi inançlarını devam ettirmesine olanak tanımıştır. İslam ülkelerinde ehl-i kitap

⁵H.Z.Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Serisi, No:1, Ankara 1976.

⁶Mehmet Ali Ünal, *XVI.Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.7-8.

⁷Ünal, *Çemişgezek*, s.11-12.

⁸Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s.37.

⁹İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ 1999, Çağ Ofset, s.29.

¹⁰2012 *Tunceli İl Yıllığı*, s.123.

¹¹Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, C.13, s.418.

olarak Mecusi, Sabi, Musevi ve Hristiyan kabul görmektedir. Bunlar Peygamber döneminden itibaren İslam topraklarında yaşamıştır. Bu anlayış Selçuklu İmparatorluğu'ndan başlayarak Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan gruplar için düzenli bir politikasının Fatih döneminde kesinlik kazandığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in Musevi ve Hristiyan gruplara karşı politikasında dinî ve etnik ayırım veya öncelik söz konusu değildir. Devletin sınırları içerisinde yaşayan, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan etkili olanlar ön planda tutulmuşlardır.¹² Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde kendisinden önceki döneme ait baş ve diğer bazı vergileri aynen kabul etmiştir. Fethedilen topraklarda yaşayanlar Gayrimüslim iseler haraç ve cizye, Müslüman iseler zekât ve öşür vergilerini ödeyeceklerdir.¹³

Herhangi bir devlet yönettiği ülkenin idarî, iktisadî ve askerî yapısını ya da mevcut düzenini daha iyi bir şekilde geliştirmek amacıyla halkın nüfus durumunu ve nüfusun özelliklerini tespit etme gereksinimi duymakta ve bu nedenle de nüfus sayım çalışmaları yapabilmektedir.¹⁴ Osmanlı'da tımar sisteminin gereği olarak, XVII. yüzyıla kadar aralıklarla *tahrir* adı verilen bir nüfus sayımı ve yazımı yapıldı. XVII. yüzyıldan itibaren de sayımların düzensiz olan bazı yoklamalarla devam ettiği görülür.¹⁵ 1830 tarihi bahar ayında Rumeli ve Anadolu'da bulunan tüm eyalet, sancak ve kazalarda nüfus sayımı yapılmasına başlandı. Nüfus Sayım görevlileri hükümet tarafından seçilerek gönderildi. Görevlendirilenlerin memurların meslekleri incelendiğinde neredeyse birçoğunun din adamlarından oluştuğu görülür. Bunun nedeni ise halkın dine aykırı diyerek, nüfus sayımına muhalefet etmesinin engellenmek istenmesidir. Nüfus sayımının temel amacı, Osmanlı topraklarında yaşayan erkek nüfusun tespit edilmesi olarak görülür. Bu sayım defterlerinde dinlere göre kayıtlarda

¹² Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı, 20, s.2-3.

¹³ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, S.32, Ankara 1944, s.617.

¹⁴ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış 2014, s.222.

¹⁵ Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/ Turkish Journal of Population Studies*, 2006-07, Sayı. 28-29, s. 73.

tutularak, birçok yerde sayılan nüfusun meslekleri de belirtildi.¹⁶ Gayrimüslimler de bu sayım defterlerine kayıt edildi.

Osmanlı Devleti'nde nüfus ile ilgili çalışma yapılmak istenildiğinde tahrir, avarız, cizye, temettuat, nüfus yoklama ve nüfus sayım defterleri ile vilayet salnameleri başlıca kaynak olarak çıkmaktadır.¹⁷ Bu çalışma, Çemişgezek Sancağı'nın mahalle ve köylerinde bulunan Gayrimüslim nüfusun durumunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, Osmanlı Devleti'ndeki nüfus sayımları hakkında bilgiler verildi. Defterde kaydedilmiş bilgilerin diğer kaynaklarla birlikte Çemişgezek tarihine katkı sunması ve Çemişgezek tarihinin saklı kalmış bir dönemi aydınlatması beklenmektedir. Ayrıca Çemişgezek Gayrimüslim nüfus defterinde, kaza, nahiye, köy ve mahallelerin isimleri, köylerde bulunan sülaleler, köylerdeki keşiş ve kocabaşların isimleri, kayıtlı herkesin yaşları, babalarının adları ve bedensel engel durumlarının verildiği görülmektedir. Bu bilgilerin yerel aile tarihi araştırmacılarına da hizmet etmesi düşünülmektedir.

1. 2603 Kayıtlı Çemişgezek Nüfus Defteri

Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri fonundaki NFS.d kodlu 2603 numarada kayıtlı olan Çemişgezek nüfus yoklama defteri esas alındı. Defterin başlangıcı H.25. Muharrem. 1251/M. 23 Mayıs 1835 tarihi olarak görülmektedir. Nüfus yoklama defteri 17x45 boyutlarında, ciltli, ebru süsleme olmaksızın 444 varaktan oluşmaktadır. Defterde Müslim ve Gayrimüslim nüfusun birlikte verildiği anlaşıldı. Başlangıç kısmı *Kaza-i Çemişgezek* başlığı ile başlamakta ve hemen arkasında Çemişgezek mahallelerinin nüfusları verilmektedir. Nüfus sayımını Raşid Mehmed Efendi istemektedir. Sayım işi için Mustafa Efendi'nin görevlendirildiği yine defterdeki bilgilerden çıkarılmaktadır. Tüm köyler ve mahalleler gezilerek ve bulunan tüm

¹⁶ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, s.110.

¹⁷ Bu konular hakkında daha fazla bilgi için; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999, Kemal Çiçek, "Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, s.51-89, Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri" *OTAM*, Ankara 1998, s249-293, Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri" , *Osmanlı'da Bilgi ve İstatistik*, (Editör Şevket Pamuk), Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.1-29, Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Cilt LIX, S.225, Ağustos 1995, s.395-412, Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, Zübeyde Güneş Yağcı-Serdar Genç, *1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme veTranskripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir 2013.

haneler ayrıntılı tahkik edilerek, bulunamayanların kefilleri şahit olarak alınarak kayıt tutulması merkez tarafından istenilir.¹⁸

Çemişgezek kaza merkezinde bulunan mahalleler ve doğrudan merkez kazaya bağlı köylerin erkek nüfusu sayımında tahrir esasına uyulmaktadır. Nüfus defteri, hane esasına göre düzenlenmiş olup mahallenin isminin akabinde, hane reisinden başlanarak hanedeki çocuk ya da yetişkin erkek nüfusun isimleri, kullanılıyor ise sıfat veya ünvanları, yaşları, varsa görevlerinin kayıt altına alındığı nüfus defterinden öğrenilmektedir. Görev sahibi olanların defter sayfalarının başlangıç sütununa kayıt edildiği görüldü. Keşif olarak görev yapan kimselerin belirtildiği ve kişi adları yazılırken de altına kişilerin kaç yaşında olduğunun da belirtildiği anlaşıldı.

Nüfus defterindeki kayıtlı en genç Gayrimüslim erkek 1 yaşındadır. En yaşlı kişiler ise doksan yaşında olan ve Katarcı Mahallesi'nde ikamet eden Mıgırdis Apil ve Kiracı Kapo,¹⁹ Ekrek Mahallesi'nde Kocabaşı Parnek oğlu Kostan,²⁰ Mezre-i Tamo Köyü'nde İko'nun oğlu Agop,²¹ Sisna Köyü'nde Hakim Hokas,²² Henari Köyü'nde İranos Oğlu Menas,²³ Haydi Köyü'nde Saroğlan'dır.²⁴ Baba ve oğul belirtilirken *oğlu* tabiri kullanılmaktadır. *Diğer oğlu* tabiri ile birden fazla çocukları gösterilmektedir. Aynı hanede yaşayan akrabalar belirtilirken, hane reisine ilişkisi *biraderi*, *diğer biraderi*, *damadı*, *emmizadesi*, *kayınbiraderi*, eniştesi, *yeğeni* gibi tabirler açıklanmaktadır.

Hanede yaşayanyanların fiziksel özellikleri kayıt edilmemiştir. Varsa özür durumları; *çolak*, *topal*, *illetli (hastalıklı)*, *â'mâ* gibi bedensel engelleri ile belirtilmektedir. Çemişgezek Kazası'na tabi bir topal, dokuz â'mâ, beş gözleri görmeyen ve iki mecnun Gayrimüslim kişinin deftere yazıldığı görüldü. Ailelere ait lâkaplar varsa bunlar da kayıtlara

¹⁸ BOA, NFS.d, 2603, s.438, "İşbu 1251 senesi devletlü inayetlü merhametli kalem ? Raşid Mehmed Efendimiz tarafından ba buyruldu Çemişgezek Kazası hane ve nüfusları tahririne ba marifet-i şer ile mübaşir Mustafa Ağa marifetiyle ve dua ? ve bilcümle ahali marifteleriyle kura be kura gezip hane be hane tahkik ederek ve kuradan kuraya kefillerince bend ederek tahrir olunup defter-i mümzi taraf-ı alişana takdim 20 Muharrem Sene 51".

¹⁹ BOA, 2603, s.365.

²⁰ BOA, 2603, s.377.

²¹ BOA, 2603, s.401.

²² BOA, 2603, s.413.

²³ BOA, 2603, s.433.

²⁴ BOA, 2603, s.437.

yansıtılmaktadır. Bu nüfus sayımında erkek nüfus sayılmasına rağmen annesinin adıyla anılan Öşbek Mahallesi'nde ki Güleser Oğlu Babacan²⁵ isimli bir kişiye de tesadüf edildi.

A- ÇEMİŞGEZEK MERKEZ MAHALLELERİ

1835 tarihinde yapılan nüfus defterine göre kazanın yedi Gayrimüslim mahallesi, 16 köyü, 1 nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 1 köy ve 4 mezrasının varlığı ve burada sakin erkek nüfusun olduğu görüldü. Nüfus defterindeki sıraya göre Üskefi, Öşbek, Katarcı, Tağar, Garıp, Ekrek ve Perâkende isimli Gayrimüslim Mahalleleri bulunmaktadır.

1-Üskefi? Mahallesi

Mahalledeki 25 hanede 104 erkek nüfus yaşamaktadır. Kadınlar nüfus sayıma tabi tutulmamaktadır. Erkek nüfusa oranlayarak toplam nüfus hakkında tahmin yapmak kolaydır. Bu nüfusun 65 kişisi on bir yaşımdan büyüktür. 11 yaşına kadar sabi 37 kişidir. İki kişi ise hastalıklıdır. 23 kişinin gurbette olduğu belirtilir. Hazar adında bir keşişin varlığı bilinmektedir. Üskefi Mahallesi'nde esnaf olarak Tüfekçi Mardiros, Kuyumcu Mıgırdıç bulunur.

2-Öşbek? Mahallesi

Mahalleside 34 hane bulunmakta ve buralarda 117 erkek yaşamaktadır. Yaşı on birden yukarı olan 74 kişi, on birine kadar sabi 43 kişi vardır. Otuz altı yaşımdaki Ahik oğlu Babu mahallenin Kocabaşısıdır. Keşiş olarak da Mıgırdıç kayıtlıdır. Esnaf olarak Boyacı Manu ve Sergis bulunmaktadır.

3-Katarcı? Mahallesi

Mahallede 49 Gayrimüslim hane bulunur. Hanelerde 176 erkek yaşamaktadır. 102'si on bir yaşımdan büyük ve 69 kişi ise 11'ine kadar sabidir. Hastalıklı 5 kişi bulunmaktadır. Mahallenin Kocabaşısı 42 yaşımda olan Haço'nun oğlu Togos'dur. 73 yaşımdaki Gesbar da Keşişdir. Mahallede; Katarcı Baban, Kayıkçı Markus, Kuyumcu Markar, Tüfekçi Keşo, Çarıkçı Bayros ve İvanik, Değirmenci Beđdo, Tavin ve Manuk, Manavcı Agop, İşçi Eđno, Bağcı Henparasim ve Manuk esnaf olarak bulunmaktadır.

²⁵ BOA, 2603, s.356.

4-Tağar Mahallesi

Mahallede 20 hane olduğu görüldü. 60 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Bunlardan, 42 kişi on bir yaşından yukarı, 17 kişi on birine kadar sabi ve 1 kişi de hastalıktır. Mahallenin Kocabaşısı Ranos oğlu Usta Mikail'dir. Mahallede esnaf olarak; Usta Harkar ve Haço; Taşçı Oğlu Osib ve Kırkor faaliyette bulunur.

5-Garip Mahallesi

Kazanın nüfus bakımından en küçük Gayrimüslim mahallesidir. Toplam 4 hane ve 7 nüfus yaşamaktadır. Bunlar on bir yaşından yukarıdır. Merdo, Agop ve Paro isimli Gayrimüslimler sucu olarak çalışmaktadır.

6-Ekrek Mahallesi

Mahallede 24 hane bulunmaktadır. 62 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Bunlardan, 44 kişi on bir yaşından yukarı 18 kişi on birine kadar sabidir. Mahallenin Kocabaşısı doksan yaşındaki Parnek Oğlu Kostan'dır. Mahallede esnaf olarak; Yemenici Kostan, Semerci Baydiros ve Bogos faaliyet yürütür.

7-Perâkende Mahallesi

Mahallede 45 hanede 130 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Bunlardan; 88 kişi on bir yaşından yukarı, 40 kişi on birine kadar sabidir. İki kişi de hastalıktır. Bu mahalle isminden de anlaşılacağı üzere dışarıdan göç ederek gelenlerin yerleştiği toplama bir yerdir. Bu nedenle nüfusu diğer mahallelere göre fazladır. Mahalleye, Arapgir, Ahızka, Havgosur, Pertek, Hadişar, Üskef ve Hazarya gibi yerlerden yerleşim olmuştur. Keşişi 60 yaşındaki Karabir'dir. Eskici Zafar ve Kalaycı Karabır mahallenin esnafıdır.

Tablo-1-Gayrimüslim Erkek Nüfusu

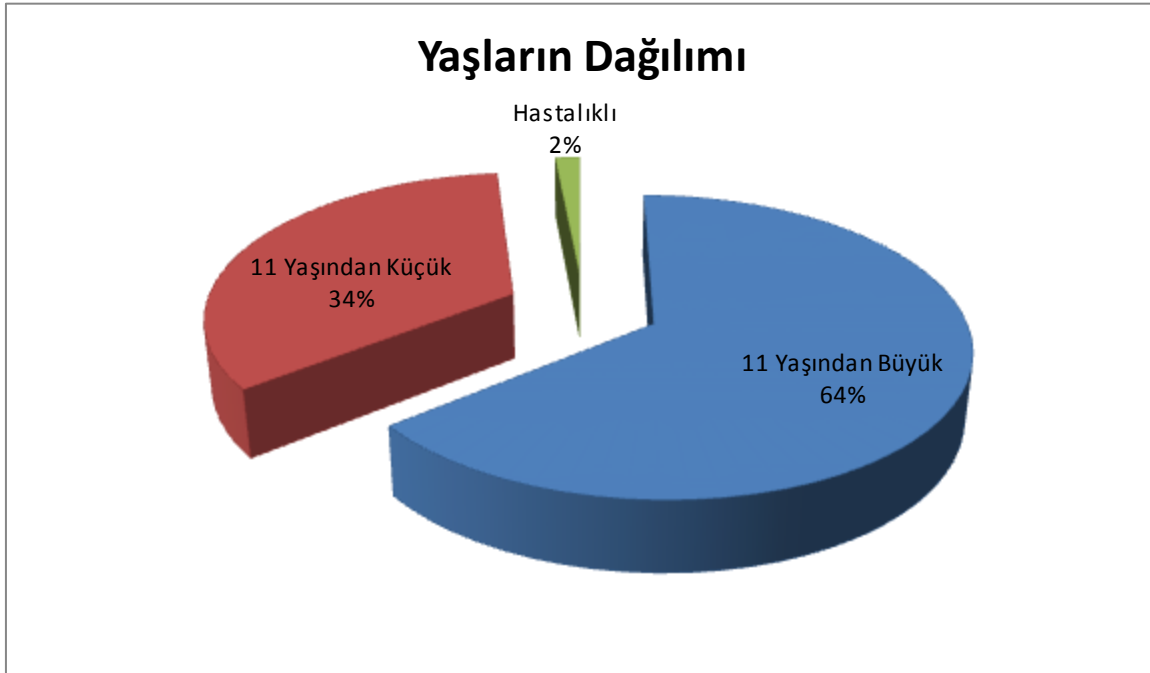
Adı	Haneler Sayısı	On Bir Yaşdan Yukarı	On Bir Yaşına Kadar Sabi	Hastalıklı	Nüfus Toplam
Mahalle-i Üskefi	25	65	37	2	104
Mahalle-i Öşbek	34	74	43	0	117
Mahalle-i Katarcı	49	102	69	5	176

Uysal DIVRAK

Mahalle-i Tağar	20	42	17	1	60
Mahalle-i Garip	4	7	0	0	7
Mahalle-i Ekrek	24	44	18	0	62
Mahalle-i Perâkende	45	88	40	2	130
Toplam	201	422	224	10	656

Tabloda da görüleceği üzere Çemişgezek Kazası'nın yedi merkez mahallesinde 201 Gayrimüslim hane vardır. Kazanın en büyük Gayrimüslim Mahallesi Katarcı'dır. En küçük mahallesi ise Garip'dir. Merkez mahallelerde Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde yaşadığı görülür. Gayrimüslimlerin yaş aralıklarının 11'den küçük ve büyük olarak iki kategoride tasnif edildiği anlaşıldı. Hanelerde toplam 656 erkek yaşamaktadır. Eşit olarak kadınların da bulunduğu düşünülürse (bir erkek=bir kadın) 1302 nüfusun kaza merkezinde yaşadığı görülür. 10 kişi belgelere illetli (hastalıklı) olarak geçmektedir. Bunların hastalıkları mecnun, gözleri görmeyen, sara, topal, mefluç(felçli) ve â'mâ olmak üzere farklı çeşittir. Mahallelerdeki çocukların sayısı yetişkinlerin yaklaşık olarak yarısıdır. Ortalama olarak her hanede bir çocuk vardır.

Tablo: 2-Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı

Grafikte görüleceği üzere, Çemişgezek merkez mahallelerdeki 11 yaşından büyük yetişkinlerin nüfusu en yüksek oran %64'e sahiptir. 11 yaş ve altı çocukların %34 oranına

sahip olduğu ve hastalıklı erkeklerin oranının az olduğu, tüm oranın %2'sine karşılık geldiği anlaşılır.

Tablo:3-Gayrimüslim Mahalleleri Meslek Grupları

Mahalle	Keşiş	Kocabaşı	Tiftikçi	Kıymıncu	Boyacı	Katarcı	Kayıklı	Çarıklı	Değirmenci	Manavcı	İşçi	Bağcı	Usta	Taşçı	Sucu	Semerci	Yemenici	Eskici	Kalaycı	Toplam
Uskefi	1		1	1																3
Oşbek	1	1			2															4
Katarcı	1	1	1	1		1	1	2	3	1	1	2								15
Tağar		1											2	2						5
Garip															3					3
Ekrek		1														2	1			4
Parekende	1																	1	1	3
Toplam	4	4	2	2	2	1	1	2	3	1	1	2	2	2	3	2	1	1	1	37

Tablodan da görüleceği üzere, Çemişgezek Kazasında farklı meslek gruplarının faaliyet gösterdiği anlaşılmakta ve bu meslek gruplarının merkezde bulunan beş mahalleye de dağıldığı ortaya çıkmaktadır. Esnaf gruplarının dağılımına bakıldığında Katarcı Mahallesi'nin merkez olması kuvvetle muhtemeldir. Esnaf yoğunluğunun bu mahallede fazla olduğu görüldü. Garip Mahallesi'nde sadece sucular bulunmaktadır. Keşiş ve Kocabaşılara da tablo içerisinde verildi. Maaşlı kişilerin ayrı tutulursa Üskefi'de 2, Oşbek'de 2, Katarcı'da 13, Tağar'da 4, Garip'de 3, Ekrek'de 3 ve Perâkende Mahallesi'nde 2 esnaf bulunmaktadır.

B-ÇEMİŞGEZEK KAZASI KÖYLERİ

Çalışma yapılan defterde kazanın 27 köyünün bulunduğu ve köylere ait erkek nüfuslarının da deftere kayıt edildiği görülmektedir.

Tablo-4- Köylerin Gayrimüslim Erkek Nüfusu

	Köyün Adı	Haneler Sayısı	11 Yaşından Büyük	0-11 Yaş arası	Hastalıklı	Toplam
1	Karye-i Ulukale ²⁶	4	18	8	0	26
2	Karye-i Sinsor	12	20	8	2	30
3	Karye-i Eşkünü ²⁷	16	39	21	0	60
4	Karye-i Birehi ²⁸	24	43	27	2	72
5	Karye-iBradi ²⁹	8	15	5	0	20
6	Karye-i Karasar ³⁰	14	40	14	0	54
7	Karye-i Mezre-i Tamo? ³¹	19	54	30	2	86
8	Karye-i Laloğlu?	11	27	7	0	34
9	Karye-i Morşeka? ³²	27	80	43	6	129
10	Karye-i Sisna ³³	25	63	27	3	93
11	Karye-i Memsä ³⁴	53	138	58	2	198
12	Karye-i Germiri ³⁵	23	56	25	0	81
13	Karye-i Gemici ³⁶	45	102	42	4	148
14	Karye-i Hemzerek?	3	12	7	0	19
15	Karye-i Setirge	1	3	0	0	3
16	Karye-i Henan? ³⁷	27	81	36	0	117
17	Karye-iArdige	3	15	4	0	19
Toplam		315	806	362	21	1189

Çemişgezek Kazası'nda, Gayrimüslimlerin en çok buldukları köy Memsä'dir. 53 hane bulunmakta ve 198 erkek yaşamaktadır. Gemici nüfus ve hane olarak ikinci derecededir ve 148 Gayrimüslim erkek burada yaşamaktadır. En küçük köy ise bir hane olan Setirge'dir. Nüfusu da sadece üçtür. Köylerde her hanede en az bir çocuğun olduğu görülür. Kazada yüz kişiden fazla nüfusa sahip dört tane köy bulunur. Kazaya bağlı olan köylerde 315 hanede 1189

²⁶ Bir kişi demirci olarak çalışmaktadır. BOA,2603, s.390.

²⁷ Kocabaşısı 55 yaşında ki Avak'tır. BOA,2603, s.391.

²⁸ Kocabaşısı 80 yaşında Keşiş oğlu Arot. BOA,2603, s.395.

²⁹ Kocabaşısı 50 yaşında Nikogos Oğlu Agizar. BOA,2603, s.397.

³⁰ Kocabaşısı 60 yaşında Abdal Oğlu Arakil. BOA,2603, s.399. Çulcu Melkon adında bir şahıs da bu köydedir. BOA,2603, s.401.

³¹ Kocabaşısı 80 yaşında Keşiş Oğlu Babu. BOA,2603, s.401.

³² Çulcu Nehabır adında bir şahıs da bu köydedir. BOA,2603, s.407.

³³ 70 yaşında Zumacı Parenek ve 75'inde Zumacı Mardo bu köyde yaşamıştır. BOA,2603, s.409-411.

³⁴ Kocabaşısı 70 yaşında Uzun Oğlu Mıgırsı Tapan. BOA,2603, s.413. Dülger olarak çalışan Manefsar da bu köydedir. BOA,2603, 417.

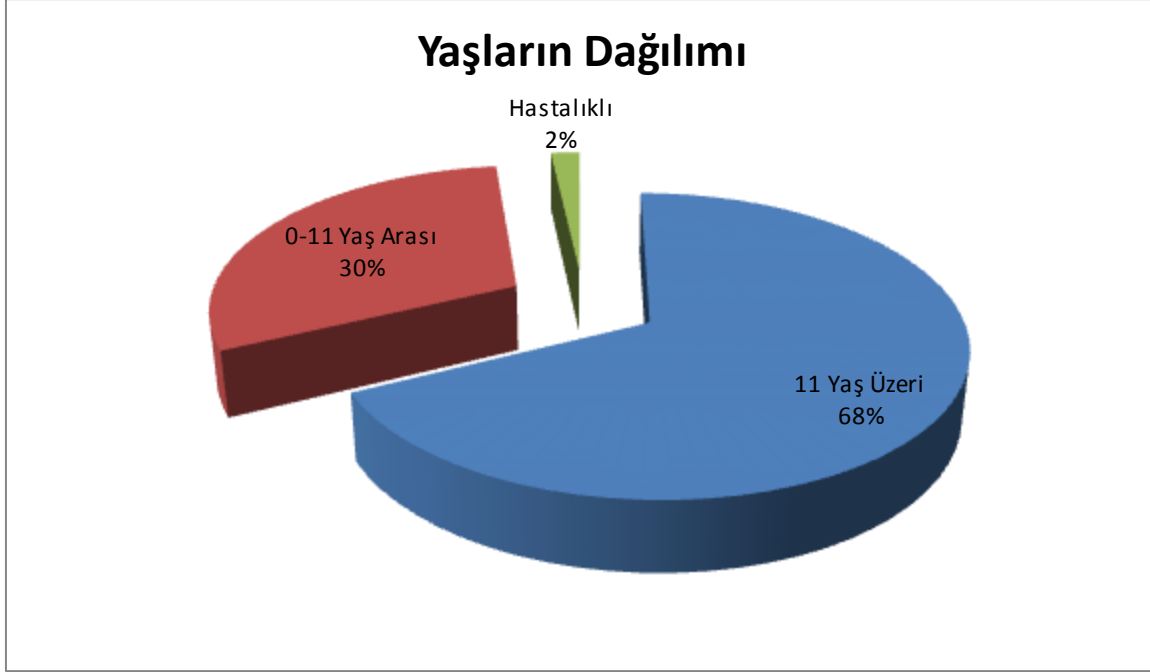
³⁵ Keşiş 36 yaşında Agop. BOA,2603, s.419.

³⁶ Kocabaşısı 65 yaşında Badın Oğlu Mardiros ve Keşişi 26 yaşında Bogos ve 40 yaşında Bayros. BOA,2603, s.423-425.

³⁷ Kocabaşısı 70 yaşında Topal Menas. BOA,2603, s.429.

erkek nüfus bulunur. Eşit olarak kadınlar eklenirse Çemişgezek köylerinde yaşayanlar 2378'dir.

Tablo: 5- Köylerde Bulunan Erkek Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı

Grafikten anlaşılacağı üzere yeşil renkli "hastalıklı" olanların nüfusa oranı 21 kişi ile %2'dir. Mavi renk ile gösterilen alan bu dağılımın en büyük parçasıdır. 11 yaş üzerini belirtmektedir ve oranı %68'dir. Kırmızı renkle gösterilen ise 0-11 arasındaki çocukları göstermektedir. Tüm nüfusa oranı %30'dur.

C-ÇEMİŞGEZEK KAZASI GAYRİMÜSLİM NAHİYESİ

Çemişgezek Kazası'nın Gırnir adında Gayrimüslim bir nahiyesi vardır. Burada Gayrimüslimler ile Müslümanlar birlikte yaşamaktadır. Bu nahiye bağlı köylerde bahsi geçen dönemde Gayrimüslimlerin yaşadıkları görülmektedir.

1- Gırnir Nahiyesi

Tablo-6- Gırnir Nahiyesi Köylerinin Gayrimüslim Nüfusu

Köyün Adı	Haneler Sayısı	11 Yaşdan Büyük	0-11 Arası	Toplam
1 Ahvarik Tabi Kergah	1	2	2	4
2 Mezra-i Kargid Tabi MeşellüSüfla Milleti Rum	2	3	1	4
3 Mezra-i Çakalpare Tabi MeşellüUlya Rum	1	1	2	3
4 Mezra-i Mandare Tabi Karye-i Mezbur-Rum	2	4	2	6
5 Mezra-i Hacı Sur Tabi Haydi – Milleti Rum	1	3	1	4
6 Karye-i Haydi	16	45	25	70
Toplam	23	58	33	91

Tablodan da görüldüğü üzere Gırnir Nahiyesi'ne bağlı Gayrimüslim köyleri Müslüman köylerin mezrası şeklindedir. Haydi Köyü içerisinde Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Gırnir Nahiyesi'ne bağlı beş mezra ve bir köyde 23 hane ve 91 Gayrimüslim erkek yaşamaktadır.

SONUÇ

2603 numaralı defterdeki bilgilerden Çemişgezek Kazası'nın Gayrimüslim erkek nüfus durumu ortaya konuldu. Gurbette bulunanlar da toplam nüfusa dâhil edildi. Dört yüz yetmiş beş (475) Gayrimüslim erkeğin gurbette olduğu görüldü. Gayrimüslimlerin incelenen dönemde, Çemişgezek kaza merkezinde Müslümanlardan ayrı mahallelerde yaşadığı ortaya çıkarıldı. Ancak kırsalda bu durum söz konusu değildir. Gayrimüslimlerin aynı köy içerisinde veyahut da Müslümanların olduğu köyün mezrası olarak yerleştikleri anlaşıldı. Çalışma

Gayrimüslim nüfusun merkez kazadan ziyade kırsalda daha fazla yoğunlaştıkları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Çemişgezek'in toplam nüfusu 38532 olarak görülmektedir.³⁸1890 tarihinde Vitali Quinet Çemişgezek'in 11200 nüfusa sahip olduğunu söylemektedir.³⁹1927 nüfus sayımında Çemişgezek'in, 5967 erkek ve 7713 kadın olmak üzere toplam nüfusunun 13680 olduğu bilinmektedir.⁴⁰ Çemişgezek'in yakınında bulunan Çarsancak Kazası'nda, 1840'da ise 4537 Gayrimüslim erkeğin yaşadığı ve buna eşit oranda kadınlar dâhil edildiğinde 9074 nüfusun olduğu görüldü.⁴¹ Bu verilerden zıkr edilen dönemde Çemişgezek'in büyük bir yerleşim olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

İncelenen nüfus defterinde, 533 *Ehli Zimmet*⁴² ve 5 *Millet-i Rum* hanesi bulunmaktadır. Bu hanelerde 1922 *Ehli Zimmet* ve 13 *Rum* nüfus olmak üzere toplam 1935 Gayrimüslimin Çemişgezek'te kayıtlı olduğu görüldü. Bu nüfusun yaşa göre dağılımı ise 11 yaşından yukarısı 1286, 0-11 arası çocuk 619 ve hastalıklı 31 kişidir.⁴³ Bu nüfusa eşit oranda kadın nüfus eklendiğinde de Çemişgezek Kazası içerisinde 3872 Gayrimüslimin, H.25. Muharrem. 1251/M. 23 Mayıs 1835 tarihlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı nüfus defterinde Müslümanların sayısı 8266 olarak tespit edilmiştir.⁴⁴ Bu orana da kadınlar eklendiğinde 16532 Müslüman nüfus karşımıza çıkmaktadır. Nüfus defterine göre Müslim ve Gayrimüslim toplandığında Çemişgezek Kazası'nın toplam erkek nüfusunun 10202 olduğu görülmektedir. Eşit oranda kadın nüfusu eklendiğinde de 20204 kişinin o tarihlerde Çemişgezek'te yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

³⁸Ünal, *Çemişgezek*, s. 78, Bu rakama (hane x 7) +mücerred formülüyle ulaşılmıştır. Bu rakam XIX. Yüzyıl ile karşılaştırıldığında oldukça fazla görülmektedir. (Hane x 5)+ mücerred formülü uygulanırsa Çemişgezek'in nüfusu 28.050 olarak görülür.

³⁹Savaş Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, Elazığ 2014, s.271.

⁴⁰Sertel, "Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", s.272.

⁴¹Salih Akyel, Savaş Sertel, "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği", *Journal of History and Future*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2015, s. 96.

⁴²Zimmî, İslâm devletinin tebaası olan Gayrimüslimlere verilen isimdir. Özel, "Gayri Müslim", s.418.

⁴³BOA, 2603, s.438.

⁴⁴Uysal Dıvrak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek Ve Köylerinin Müslüman Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8 S.41, Aralık 2015, s.379.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, NFS.d, 2603.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1325 (1907-1908), Def'a 1, Vilayet Matbası.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1312, Def'a 1, Vilayet Matbası.

Araştırma Eserleri

2012 Tunceli İl Yıllığı, Tunceli Valiliği, Anıt Matbaa, Ankara 2012.

AKYEL, Salih – SERTEL (2015), Savaş, “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsacak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği”, *Journal of History and Future*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık, s. 78-98.

AKYILDIZ, Ali (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

ÇADIRCI, Musa (1980), “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul.

ÇİÇEK, KEMAL (1995), “Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, *OTAM*, S. 6, Ankara, s.51-89.

DIVRAK, Uysal (2015), “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek Ve Köylerinin Müslüman Nüfusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8 S.41, Aralık, 371-380.

ERCAN, Yavuz (2006), “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı, 20, s.2-3.

GÜNEŞ, Mehmet (2014), “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, Kış, s.222-240.

KOŞAY, H.Z. (1976), *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968–970*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Serisi, No : 1, 1976.

KUNT, Metin (1978), *Sancaktan Eyalete*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1995), “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, Cilt LIX, S.225, Ağustos, s.395-412

NEDKOFF, Boris Christoff (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, S.32, Ankara, s.599-652.

ÖZ, Mehmet (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara.

ÖZEL, Ahmet (2009), “Gayri Müslim”, *DİA*, C.13, s.418-427.

ÖZEL, Oktay (2000), “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı’da Bilgi ve İstatistik*, (Editör Şevket Pamuk), Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.1-29.

ÖZTÜRK, Mustafa (1998), “1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri” *OTAM*, Ankara, s.249-293.

SERTEL, Savaş (2014), “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, Elazığ, s.269-282.

ÜNAL, Mehmet Ali (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara.

YAĞCI, Zübeyde Güneş–GENÇ, Serdar (2013), *1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir.

YILMAZÇELİK, İbrahim (1999), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ, Çağ Ofset.

YÜKSEL, Hasan, (2006-2007) “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi/ Turkish Journal of Population Studies*, Sayı. 28-29, s. 73-89.